

1.1 Belastingen en corruptie

1.1.1 Wat staat er op het spel?

Voor iedere democratische samenleving zijn belastinginkomsten essentieel om openbare voorzieningen zoals gezondheidszorg, onderwijs, infrastructuur en sociale zekerheid te financieren. Uit onderzoek blijkt dat een eerlijk systeem van belastingheffing meer bijdraagt aan de opbouw van een gezonde, democratische samenleving dan inkomsten uit ontwikkelingshulp of uit de export van grondstoffen. Om belastingen te kunnen heffen is namelijk de opbouw van een capabel en betrouwbaar ambtenarenapparaat nodig, terwijl omgekeerd burgers die belasting moeten betalen veel meer verwachten van, en betrokken raken bij, het openbaar bestuur. Democratisering is vaak het gevolg van een streven naar hogere belastinginkomsten.ⁱ

Ook bedrijven hebben baat bij de publieke voorzieningen in de landen waar ze actief zijn en daarom hebben ze de verantwoordelijkheid om in ieder land belasting te betalen en hier open over te zijn. Toch profiteren veel internationaal opererende bedrijven - en rijke particulieren - van internationale verschillen in belastingpercentages en gaten in nationale belastingregels om hun totale belastingdruk flink te verlagen.ⁱⁱ Daarbij wordt vaak gebruik gemaakt van brievenbusmaatschappijen in belastingparadijzen, die niet alleen bekend staan om hun lage belastingtarieven maar ook om hun gebrek aan financiële transparantie. Hoeveel belasting er dan uiteindelijk wordt betaald, en in welk land, onttrekt zich daardoor snel aan ieders zicht. Veel internationale banken hebben vestigingen in belastingparadijzen om hun klanten hierbij te helpen. Als bij dit soort constructies wetten worden overtreden heet het belastingontduiking, maar ook als dat niet het geval is - bij belastingontwijking - is dergelijk gedrag in strijd met de principes van Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen: het is maatschappelijk onverantwoord om overheden de inkomsten te ontzeggen die ze nodig hebben om hun land sociaal en economisch tot ontwikkeling te brengen.ⁱⁱⁱ

Het [Tax Justice Network](#) (TJN) schat in dat overheden door gebruik van belastingparadijzen jaarlijks US\$ 255 miljard aan belastinginkomsten mislopen.^{iv} Dit is meer dan het bedrag dat ontwikkelingslanden volgens de [Millennium Development Goals](#) nodig hebben om vóór 2015 de armoede in de wereld te halveren. De Britse organisatie [Christian Aid](#) becijfert dat ontwikkelingslanden jaarlijks US\$ 160 miljard aan belastinginkomsten mislopen door belastingontduiking en -ontwijking door bedrijven.

Ook corruptie heeft nadelige economische gevolgen. Het leidt tot kapitaalvlucht en tot de besteding van schaarse publieke middelen aan verlieslijdende prestigeprojecten, in plaats van aan meer noodzakelijke vormen van infrastructuur zoals scholen, ziekenhuizen en drinkwatervoorzieningen. Het hindert ook de ontwikkeling van markten en verstoort vrije concurrentie. Daarnaast leidt corruptie tot grootschalige plundering van natuurlijke hulpbronnen, zoals hout, edelstenen en mineralen. Grootschalige, sterk vervuulende projecten krijgen in een klimaat van corruptie vrij baan, omdat ze vaak uitstekend dienst doen om publiek geld in private zakken te laten belanden.^v

Verder heeft corruptie sterk nadelige gevolgen op politiek-, sociaal- en milieugebied. Op het politieke vlak vormt corruptie een groot obstakel bij de ontwikkeling van een rechtstaat. Vertegenwoordigers van de overheid verliezen hun legitimiteit wanneer velen hun ambt misbruiken voor persoonlijk gewin. Het ondermijnt ook het geloof van mensen in het politieke systeem, wat leidt tot frustratie en apathie. Dat maakt vervolgens de weg vrij voor al dan niet democratisch gekozen leiders om zich zonder veel controle de nationale bezittingen toe te eigenen. En als corruptie de norm wordt, verlaten de eerlijke en meest capabele burgers het land.^{vi}

De [Corruption Perceptions Index](#) van Transparency International (TI) laat zien dat het vooral Zuidelijke, armere landen lijken te zijn waar corruptie het meest voorkomt. Maar TI benadrukt dat voor corruptie twee partijen nodig zijn, de betaler en de ontvanger van steekpenningen. Volgens de [Bribe Payers Index](#) van TI zijn bedrijven uit India, China en Rusland het meest geneigd tot het betalen van steekpenningen, maar ook bedrijven uit OESO-landen als Italië en Frankrijk hebben op dat gebied een slechte reputatie. Corruptie komt volgens TI het meest voor in de bouwsector (inclusief stuwdammen) en in de wapenindustrie.^{vii}

In het verlengde van corruptie liggen lobbypraktijken. Lobbyen kan weliswaar niet direct als corruptie worden aangemerkt, maar soms gaan lobbyisten in hun streven om wet- en regelgevers te beïnvloeden zover dat het bijna als corruptie kan worden gezien. De invloed van het bedrijfsleven op de ontwikkeling van internationale normen is vaak groot en vormt een belangrijke reden voor het achterlopen van regelgeving op bepaalde terreinen. Publieke instellingen hebben enerzijds wel duidelijke regels voor hun medewerkers geformuleerd waaraan zij zich dienen te houden om omkoping en beïnvloeding tegen te gaan, anderzijds is deelname van maatschappelijke en commerciële organisaties aan het besluitvormingsproces nog verre van transparant. Midden jaren negentig zijn met name Canada en de VS actief geweest om hierin meer duidelijkheid te geven. Zo is het daar nu verplicht voor organisaties om zich in te schrijven in een register wanneer zij deelnemen aan het besluitvormingsproces. Organisaties die zich inschrijven kunnen zo duidelijk maken dat zij transparant en legitiem te werk gaan.

Van een verantwoord opererende bank mag worden verwacht dat hij zijn klanten niet doelbewust helpt om belastingen te ontwijken en dat zelf ook niet doet. Een bank heeft bovendien de verantwoordelijkheid om alleen financiële diensten te verlenen aan bedrijven die de verschuldigde belastingen betalen in de landen waar ze actief zijn en die zich niet schuldig maken aan corruptie en negatieve beïnvloeding van de ontwikkeling van internationale normen. Bij de ontwikkeling van een beleid op het gebied van belastingen en corruptie kunnen banken gebruik maken van de internationale standaarden die hieronder worden beschreven.

1.1.2 Internationale standaarden

• Schadelijke belastingpraktijken

Er bestaan verschillende internationale initiatieven die beogen om schadelijke belastingpraktijken door overheden uit te bannen:

- In januari 1998 begon de *Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO)* een project tegen [schadelijke belastingpraktijken](#).^{viii} De OESO maakt een onderscheid tussen belastingparadijzen en landen met schadelijke fiscale voorkeursregelingen. Belastingparadijzen zijn vaak zeer kleine landen die bijna geheel afhankelijk zijn van de inkomsten uit activiteiten die met belastingontwijking en belastingontduiking te maken hebben. Met de [38 belastingparadijzen](#) die de OESO in dit project identificeerde, zijn inmiddels afspraken gemaakt over een grotere transparantie en uitwisseling van gegevens.

Landen met schadelijke fiscale voorkeursregelingen zijn OESO-lidstaten, die bedrijfsinvesteringen aan proberen te trekken door het bieden van fiscale voordelen aan bepaalde groepen bedrijven. Dit soort maatregelen stimuleert belastingontwijking door multinationale bedrijven, en vermindert de belastinginkomsten van andere staten. Ook op dit terrein zegt de OESO veel vooruitgang te hebben geboekt: van de 47 mogelijk schadelijke voorkeursregelingen die in 2000 in de OESO-lidstaten van kracht waren, waren er in 2006 al 20 afgeschaft en nog eens 13 aangepast. Van de overige 14, bleken er 13 bij nader onderzoek niet schadelijk. Slechts één schadelijke voorkeursregeling, van Luxemburg, is blijven bestaan. Afspraken van overheden met individuele bedrijven blijven in dit OESO-project echter buiten schot.^{ix}

- In december 1997 is door de Europese Raad een [Gedragscode inzake de belastingregeling voor ondernemingen](#) aanvaard. Daarin beloven de EU-lidstaten om geen schadelijke fiscale voorkeursregelingen meer in te voeren en bestaande regelingen af te schaffen. De gedragscode noemt verschillende kenmerken van schadelijke fiscale voorkeursregelingen waaronder “een effectieve belastingdruk die beduidend lager is dan het algemene belastingniveau in de het land”, “de manier waarop winsten berekend worden wijkt af van gangbare regels” en “bedrijven krijgen belastingvoordelen zonder dat sprake is van daadwerkelijke economische activiteiten in het betreffende land”.^x
- Het Tax Justice Network publiceerde in 2009 haar website [Mapping the Faultlines](#), waarop wereldwijd [zestig locaties](#) als zogenaamde secrecy jurisdictions zijn geïdentificeerd en gerangschikt naar hun opaciteit.

• Belastingplanning

Verschillende internationale standaarden gaan in op de vraag hoe internationale bedrijven op een verantwoorde manier met hun belastingverplichtingen om kunnen gaan:

- De [OECD Guidelines for Multinational Enterprises](#) bieden een handvat voor gedragscodes van ondernemingen om met maatschappelijke kwesties om te gaan. Ten aanzien van belastingen stellen de richtlijnen “Het is belangrijk dat ondernemingen bijdragen aan de overheidsfinanciën van het gastland door tijdige betalingen van de door hen verschuldigde belastingen. In het bijzonder dienen zij zich te houden aan de belastingwetten en -regelgeving in alle landen waarin zij actief zijn, en dienen zij alle mogelijke moeite te doen om deze zowel naar de letter als naar de geest na te leven.”
- De Britse organisaties [Tax Justice Network](#) en de [Association for Accountancy and Business Affairs](#) hebben een [Code of Conduct for Taxation](#) opgesteld. De code stelt dat bedrijven hun inkomsten aan belastingautoriteiten moeten doorgeven op de plek waar ze economisch actief zijn en dat ze moeten stoppen met het kunstmatig verplaatsen van inkomsten naar locaties met lagere belastingpercentages, meestal belastingparadijzen, om belasting te vermijden. Over hoe bedrijven met belastingplanning moeten omgaan stelt de gedragscode:

- Belastingplanning tracht zowel aan de letter als aan de geest van de wet te voldoen;
 - Belastingplanning tracht recht te doen aan de economische realiteit van de ondernomen transactie;
 - Er worden geen stappen toegevoegd aan een transactie alleen of vooral om belastingvoordeel te behalen.
- De Britse vermogensbeheerder Henderson Global Investors publiceerde in oktober 2005 het rapport [Responsible Tax](#), dat een aantal principes presenteert die bedrijven kunnen helpen bij het maken van beslissingen op het gebied van belastingen. Het rapport doet ook voorstellen om de transparantie van belastingbetalingen door bedrijven te verbeteren.

- **Transparantie over belastingen en andere betalingen**

Volgens de bestaande boekhoudregels hoeven internationale bedrijven hun belastingcijfers alleen op groepsniveau (op een geconsolideerde manier) te presenteren. Dat maakt het onmogelijk om te bepalen in welke mate een bedrijf inkomsten verplaatst naar andere landen om belasting te vermijden of ontduiken. Ook blijft onduidelijk hoeveel bedrijven betalen aan de overheden van landen waar ze actief zijn, bijvoorbeeld voor het verkrijgen van concessies, en of daarbij sprake is van corruptie. Om de transparantie op dit gebied te verbeteren, bestaan er inmiddels verschillende standaarden:

- In het [Extractive Industries Transparency Initiative](#) (EITI) heeft een coalitie van regeringen, bedrijven, maatschappelijke organisaties en investeerders criteria opgesteld voor regeringen van landen waar olie- en gaswinning en mijnbouw plaats vindt. Van de regeringen wordt volledige publicatie verwacht van alle inkomsten die ze uit deze activiteiten ontvangen. De [Publish What You Pay](#) coalitie, waarin meer dan 300 maatschappelijke organisaties samenwerken, richt zich op dezelfde sectoren en bepleit dat ook de winningsbedrijven zelf hun betalingen aan regeringen openbaar maken. Dit betekent dat bedrijven moeten rapporteren over hun belastingbetalingen in de landen waar ze actief zijn, maar ook over royalties, betalingen voor concessies, en dergelijke. Ook de contractvoorwaarden in exploratie- en winningscontracten in de sectoren olie, gas, mijnbouw en bosbouw zouden volgens het [Revenue Watch Institute](#) openbaar moeten worden gemaakt.
- Vergelijkbare transparantieverplichtingen worden steeds vaker opgelegd door multilaterale banken. De standaarden van de [IFC Policy on Social and Environmental Sustainability](#) verplichten mijnbouwbedrijven om betalingen aan lokale regeringen openbaar te maken. Ook de [EBRD Energy Operations Policy](#) bevat verplichtingen voor mijnbouw- en energiebedrijven om hun betalingen aan lokale overheden openbaar te maken, en zich te gedragen naar de principes en criteria van de EITI.
- In 2005 stuurde de Publish What You Pay coalitie een voorstel aan de [International Accounting Standards Board](#), die internationale richtlijnen opstelt voor bedrijfsboekhoudingen, om de [International Accounting Standard 14 on Segment Reporting](#) (IAS 14) uit te breiden en vernieuwen. De belangrijkste verandering die wordt gesuggereerd is de verplichting voor ondernemingen om, voor ieder land waar ze actief zijn, in hun financiële verslagen gegevens openbaar te maken aangaande (onder andere):^{xi}
 - Winsten vóór belasting;
 - Verdeling van de gerapporteerde winstbelasting tussen huidige en uitgestelde belasting;
 - Andere belastingen of betalingen verschuldigd aan de regering van het land waarin activiteiten gaande zijn;
 - De concrete betalingen gedaan aan de regering van het land en bemiddelaars voor belastingen en andere kosten in die periode;
 - De nog te betalen lokale en nationale belastingen en andere kosten aan het begin en einde van elke periode.

- In november 2006 werd IAS 14 door de IASB vervangen door een nieuwe richtlijn, [International Financial Reporting Standard \(IFRS\) 8 Operating Segments](#). De IASB heeft de voorstellen van de Publish What You Pay coalitie niet overgenomen, maar belooft daar verder op te zullen studeren.^{xii}
- Tot de [Richtlijnen voor duurzaamheidsverslaggeving](#) van het Global Reporting Initiative, die in oktober 2006 werden gepubliceerd, behoort ook een [Performance indicator on tax](#). Daarin wordt de behoefte aan een uitsplitsing van belastingbetalingen per land benadrukt. Bedrijven moeten: "alle ondernemingsbelastingen en daaraan gerelateerde boetes die betaald werden op internationaal, nationaal en lokaal niveau rapporteren. Deze cijfers moeten exclusief uitgestelde belastingverplichtingen worden vermeld, omdat deze belastingverplichtingen mogelijk niet worden betaald. Voor organisaties die in meer dan een land actief zijn, moeten betaalde belastingen per land worden gerapporteerd."

• Corruptie

- De [UN Convention against Corruption](#) (UNCAC) bevat minimum standaarden om zowel corruptie als witwassen tegen te gaan. Het zet uiteen wat staten zouden moeten doen om corruptie en witwassen te voorkomen en te berechten, en geeft aanbevelingen over internationale samenwerking en herstel van vermogen. De conventie is ondertekend door 129 naties. Recentelijk is door deze naties overeengekomen om een [Mechanism for the Review of Implementation of the UNCAC](#) in te stellen.
- De belangrijkste internationale standaard op het gebied van het tegengaan van internationale corruptie is de [Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions](#) van de OESO, die in februari 1999 in werking trad. De conventie verplicht landen om het betalen van steekpenningen aan buitenlandse ambtenaren strafbaar te stellen. Inmiddels hebben 38 landen de conventie geratificeerd, waarmee ze verplicht zijn deze te implementeren in hun nationale wetgeving. Een [rapport](#) van TI met betrekking tot 36 van de 38 landen laat echter zien dat dit nog lang niet overal heeft plaatsgevonden.
- De [OECD Guidelines for Multinational Enterprises](#) stellen: "Ondernemingen behoren, direct noch indirect, smeergeld of andere onrechtmatige voordelen aan te bieden, toe te zeggen, te geven of te eisen teneinde opdrachten of andere ongeoorloofde voordelen te verwerven of te behouden." Dit wordt verder uitgewerkt in zeven gedetailleerde richtlijnen.
- TI publiceerde in december 2004 de [Business Principles for Countering Bribery](#), een raamwerk dat bedrijven kan helpen om een effectief anti-corruptiebeleid op te stellen. Hoewel veel grote bedrijven een anti-corruptiebeleid hebben, laat de implementatie vaak te wensen over en worden er in de praktijk toch routinematig steekpenningen betaald. Om bedrijven te helpen met de implementatie van hun anti-corruptiebeleid, biedt TI onder meer de [Corruption Fighters' Tool Kit](#).
- De [Wolfsberg Group](#), een groep van elf internationale banken die veel activiteiten ondernemen op het gebied van *private banking* (bankieren voor rijke particulieren), heeft als doel het ontwikkelen van standaarden voor financiële instellingen op het gebied van Know Your Customer, Anti-Money Laundering en Anti-corruptie beleid. Hiertoe heeft de Wolfsberg Group onder meer de volgende standaarden ontwikkeld:
 - De [Wolfsberg Anti-Money Laundering Principles on Private Banking](#), waarin maatregelen worden beschreven waarmee de bank kan voorkomen dat haar instelling wordt gebruikt voor criminele activiteiten.
 - De [Wolfsberg Statement against Corruption](#), waarin maatregelen worden beschreven waarmee banken corruptie in hun eigen organisatie kunnen voorkomen en om zichzelf te beschermen tegen misbruik van haar instelling voor corruptie.

- **Lobbypraktijken**

Verschillende nationale en regionale initiatieven proberen de belangen van organisaties binnen processen voor regelgeving inzichtelijk te maken. Het meest recente initiatief komt van de Europese Commissie, die in 2008 een vrijwillig [register voor belangenvertegenwoordigers](#) heeft opgezet in het kader van het [Europees Transparantie-initiatief](#). Zij wil daarmee het publiek laten weten welke algemene of specifieke belangengroepen het besluitvormingsproces van de Europese instellingen beïnvloeden en welk budget zij daarvoor hebben. Organisaties die zich inschrijven kunnen zo duidelijk maken dat zij transparant en legitiem te werk gaan. Door zich in te schrijven beloven zij zich aan de [gedragscode](#) te houden. Omdat het register vrijwillig is roepen maatschappelijke organisaties de Europese Commissie op om een voorbeeld te nemen aan registers in de [Verenigde Staten](#) en [Canada](#) waar inschrijving wel verplicht is.

1.1.3 Inhoud van een goed bankbeleid

Voor banken is het onderwerp belastingen en corruptie op drie manieren relevant. In de eerste plaats zijn internationale banken zelf multinationale bedrijven en moeten ze dus de verschuldigde belastingen betalen naar letter en geest van de wet van de landen waarin ze actief zijn. Van banken mag worden verwacht dat ze transparant zijn over hun belastingbetalingen en dat ze zich niet schuldig maken aan corruptie.

In de tweede plaats hebben vrijwel alle financiële diensten die banken verlenen aan bedrijven en rijke particulieren een belastingcomponent. Doordat er grote bedragen gemoeid zijn bij bedrijfsleningen, financiering van projecten en beleggingen, kan belastingplanning vaak resulteren in aanzienlijke besparingen voor de klant. Daarom hebben banken en hun klanten er belang bij om hun financiële transacties zó te organiseren dat de netto-belastingbetalingen minimaal blijven. Om deze reden worden internationale obligatie- en aandelenemissies vaak gestructureerd via brievenbusmaatschappijen in belastingparadijzen, waaronder ook Nederland. Het beheren en administreren van deze zogenaamde *Special Purpose Entities* in belastingparadijzen staat bekend als *trust banking* of *offshore banking*. Sommige banken hebben eigen vestigingen in belastingparadijzen die zich hiermee bezighouden, terwijl anderen gebruik maken van gespecialiseerde trust-bedrijven (of hun klanten adviseren daarvan gebruik te maken).

Ten derde geldt dat belastingen en corruptie een thema is waarop banken alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd dienen te beoordelen, ook als de bank zelf niet actief meewerkt aan de belastingontwijking of de corrupte betalingen door het bedrijf. In bedrijven die zich hieraan structureel schuldig maken zou de bank niet moeten investeren, terwijl andere bedrijven moeten worden gestimuleerd om belastingen te betalen, zich van corruptie te onthouden en transparant te zijn over hun betalingen aan regeringen. Net als op andere gebieden is het daarom ook op het gebied van belastingen en corruptie voor de bank zaak om duidelijk te definiëren welke voorwaarden hij stelt voor investeringen en het verlenen van financiële diensten aan zijn klanten.

Vanuit deze drie invalshoeken moeten daarom de volgende elementen onderdeel uitmaken van het beleid op het gebied van belastingen en corruptie van de bank:

- De bank rapporteert transparant over zijn belastingbetalingen per land;
- De bank maakt zich niet schuldig aan corruptie;
- Alle financiële diensten en producten die de bank aanbiedt, moeten zowel de letter als de geest van belastingwetten volgen;
- De bank organiseert of adviseert geen transacties waarvan het belangrijkste doel het veiligstellen van belastingvoordelen is;
- De bank verleent geen financiële diensten aan bedrijven of particulieren die zich structureel schuldig maken aan corruptie of belastingontduiking;

- De bank stimuleert alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd om zich van corruptie te onthouden, om de in ieder land verschuldigde belastingen te betalen en om open te zijn over hun betalingen aan regeringen;
- De bank vraagt verantwoording van bedrijven over hun deelname aan en lobby tijdens besluitvormingsprocessen van internationale normen en wetgeving.

1.1.4 Scoretabel

Op basis van de criteria die in de voorgaande paragraaf zijn beschreven is de volgende scoretabel voor het bankbeleid ten aanzien van belastingen en corruptie opgesteld.

1. De bank heeft geen beleid ten aanzien van belastingen en corruptie;
2. Het bankbeleid ten aanzien van belastingen en corruptie is te algemeen of vaag verwoord, zonder dat duidelijke eisen aan investeringen worden gesteld;
3. Het bankbeleid ten aanzien van belastingen en corruptie garandeert dat de door de bank verleende financiële diensten alle belastingwetten naar letter en geest volgen (geen belastingontduiking) en dat de bank geen financiële diensten verleent en niet investeert in bedrijven die zich structureel schuldig maken aan corruptie of belastingontduiking;
4. Het bankbeleid ten aanzien van belastingen en corruptie garandeert dat, bovenop de onder score 3 vermelde punten, de bank geen transacties organiseert of adviseert waarvan het belangrijkste doel het veiligstellen van belastingvoordelen is OF dat de bank alle bedrijven waarin wordt geïnvesteerd stimuleert om zich van corruptie te onthouden, om de in ieder land verschuldigde belastingen te betalen en om open te zijn over hun betalingen aan regeringen;
5. Het bankbeleid ten aanzien van belastingen en corruptie garandeert dat, bovenop de onder score 3 vermelde punten, de bank geen transacties organiseert of adviseert waarvan het belangrijkste doel het veiligstellen van belastingvoordelen is EN dat de bank alle bedrijven waarin geïnvesteerd wordt stimuleert om zich van corruptie te onthouden, om de in ieder land verschuldigde belastingen te betalen en om open te zijn over hun betalingen aan regeringen.

-
- i Christian Aid, "Death and taxes: the true toll of tax dodging", *Christian Aid*, Mei 2008.
- ii Tax Justice Network, "Closing the floodgates: Collecting tax to pay for development - Report commissioned by the Norwegian Ministry of Foreign Affairs", *Tax Justice Network*, Februari 2007.
- iii Christensen, J. en R. Murphy, "The social irresponsibility of corporate tax avoidance: Taking CSR to the bottom line", *Development*, 47 (3), 2004, p. 37-44; Tax Justice Network, "Closing the floodgates: Collecting tax to pay for development - Report commissioned by the Norwegian Ministry of Foreign Affairs", *Tax Justice Network*, Februari 2007.
- iv The Tax Justice Network, "Briefing Paper - The Price of Offshore", *The Tax Justice Network*, Maart 2005.
- v Transparency International, "About corruption", *Website Transparency International*, Bezocht in mei 2010.
- vi Transparency International, "About corruption", *Website Transparency International*, Bezocht in mei 2010.
- vii Transparency International, "About corruption", *Website Transparency International*, Bezocht in mei 2010.
- viii OECD, "Harmful tax competition: An emerging global issue", *OECD*, January 1998.
- ix The OECD's Project On Harmful Tax Practices: 2006 Update On Progress In Member Countries, OECD, Parijs, September 2006.
- x Council of Economics and Finance Ministers, "Conclusies van de Raad (ECOFIN) van 1 december 1997 inzake het belastingbeleid (98/C2/01)", *Publicatieblad van de Europese Gemeenschappen*, 6 januari 1998.
- xi Global Witness, "International Accounting Standard 14 Segment Reporting - 2005 Update - Submission to the International Accounting Standards Board", *Global Witness*, 2005.
- xii IASB, "Persbericht: IASB issues convergence standard on segment reporting", IASB, 30 november 2006.